

Шахбоз Чоршанбиев
Термиз давлат университети
Жанубий Ҳисор аҳолисининг оила шажаралари
(Дарбанд қишлоғи мисолида)

Ўзбекистоннинг турли худудларида сақланиб қолган шажарага оид ривоятларни, тарихий манбаларни, фольклор материалларни, оғзаки тарихни ўрганиш ҳар бир маҳалла, авлод, уруғлар ҳақидаги тарихий хотирани тиклашда катта аҳамият касб этади. Масалан, шажара анъаналарида етти ота, етти пуштини, яъни аждодларини билиш анъанаси яхши сақланиб қолган. Бундай анъаналар айниқса, тоғли минтақаларда яхши сақланиб қолганлигини гувоҳи бўлиш мумкин. Этнографик кузатишлар асосида Ҳисор тоғларининг жанубий этакларида жойлашган Дарбанд қишлоғида ҳам генеалогик ривоятлар, қарашлар, анъаналар оила шажаралари замирида сақланиб қолганлиги кузатилади.

Дарбанд қишлоғи Ҳисор тоғининг жанубий тармоғи – Саримас, Чўлбаир ва Сувсиз тизмалари оралиғида жойлашган. Дарбанднинг ўзи аслида қадимий қишлоқ бўлган. Маҳаллий аҳоли нуткида “Дербент” тарзида таллаффуз қилинади. Топонимшунос олим Т.Нафасов бу ном аслида ороним (рельеф типлари ва шакллари) бўлиб, қишлоқ номи шундан келиб чиққан дейди ва дарбанд дегани - тўсиқ, бўсаға, эшик олди; тоғдан ўтаётган йўлнинг киравериш жойи; даранинг танг, сиқиқ жойи деган изоҳни келтиради¹. Бевосита “Темир дарвоза” тарихий истехкоми бўйича тадқиқотлар ўтказган археолог олим Ш.Рахмонов ҳам: “унинг маъноси тожикчадан дар-эшик ва банд ёпиқ, ёпиқ эшик деган маънони билдириб, қишлоқ яқинидаги маълуму-машҳур Темир дарвозанинг ёпиқ, мустаҳкамлигига ҳам ишора бўлган” – деб аниқлик киритади².

Маъмурий жиҳатдан Ҳисор ўлкаси ўша вақтларда ўн бекликка бўлинган, яъни Ғузор, Шеробод, Бойсун, Денов, Юрчи, Ҳисор, Балжувон, Кўлоб, Кўрғонтеппа ва Қабодиён бекликлари. Амлоқдорлик вазифалари Дарбанд ва Файзобод шаҳарларига шахсан амирнинг ўзи томонидан топширилган. Бошқа шаҳар ва қишлоқларда амлоқдорлик вазифалари беклар томонидан тайинланган.

¹ Нафасов Т. Толковый словарь топонимов Узбекистана: (Юж. р-ны Узбекистана) / Т. Нафасов. - Ташкент: Узбекистан, 1988. – С. 57.

² Рахмонов Ш.А. Новые данные о стене на Железных воротах // ОНУ. №1-2. 1994. – С. 49.

Қадимда Дарбанд шаҳарчаси аҳолиси дарага борувчи йўлни доимий кўриқлаб турган. Дарбандлик қариялардан бири Сафар Бекматнинг айтишича, VI-VII асрларда унинг аجدодлари Темир Дарвозанинг посбонлари бўлишган ҳамда Ғарб давлатларига борувчи ҳиндистонлик ва хитойлик савдогарлардан давлат божи олишган. Шу сабабдан уларнинг аجدодларини “раҳдор” (йўл эгаси) деб аташган³.

Дарбанд қишлоғида сақланиб қолган тарихий хотира кўпинча қишлоқ яқинидаги Темир дарвоза, Темир Қапиғ, Дарвозайи Оҳанин каби номлар билан аталган тарихий истехком билан боғлиқ. Шу билан биргаликда қишлоқда сақланиб қолган оила-шажаралари негизида ҳам тарихий хотирага оид турли ривоятлар, маросимлар, анъаналарда микротарихни, кадриятларни тиклаш имкониятлари мавжуд.

Шу сабабли Дарбанд қишлоғида олиб борилган этнографик кузатишлар ўзига хос генеалогик мерос сақланиб қолганлигини кўрсатди. Дарбанд қишлоғи кўплаб қишлоқ мавзеларига бўлинган. Тадқиқотчи Б.Х.Кармишева бўйича булар 11 та деб кўрсатилган⁴. Аммо кейинги тадқиқотларда 11 та эмас 21 та қишлоқ-мавзегга эга эканлиги таъкидланган⁵. Унинг атрофида кўнғиротларнинг Даҳнажом, Хўжабўлғон, Шўроб қишлоқлари жойлашган ва бу ердаги кенг адирликлардан чорвалари учун яйлов сифатида фойдаланганлар. Ахборотчиларнинг айтишича Чамбул, Қапчиғай, Оқмачит каби қишлоқ-мавзеларда кўнғиротларнинг қўштамғали уруғи таркибига кирувчи Оқпичоқ ва Кал бўлинмалари яшаган. Кейинчалик қандайдир сабаблар туфайли дарбанди чиғатайлар жойлашиб қолган⁶.

1924 йилги районлаштириш материалларида Дарбанд волостида (Дарбан, Сайроб, Панжоб қишлоқлари киради) 4978 тожик аҳоли рўйхатга олинган⁷. Дарбандда эса 1363 киши қайд этилган⁸. Бу қишлоқ аҳолиси дала тадқиқотларида маълум бўлдики, ўзига хос оила-қариндош гуруҳлари -

³ Дала ёзувлари. Дарбанд қишлоғи. 2023 йил. Средневековые памятники Сурхандарьи./Аршавская З.А., Ртвеладзе Э.В., Ҳақимов З.А Ташкент, 1982. – С. 58.

⁴ Кармишева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М.: 1976. – С. 51.

⁵ Қаюмов А. XX аср бошларида Ўзбекистон ҳудудида этник ҳолат. – Тошкент. 2015 – Б. 80.

⁶ Қаюмов А. Ўша асар. – Б. 81.

⁷ Материалы по районированию Средней Азии. Кн. I. Территория и население Бухары и Хорезма. Ч. I. Бухара. Ч. II. Хорезм. – Ташкент: 1926.– С. 278-279. Табл. 15.

⁸ Ушбу районлаштириш ишларида Дарбанднинг 1363 тожик аҳолиси нотўғри равишда шаҳар аҳолисига кўшиб ҳисобланган.

патронимларга бўлинади. Улар Дарбанддаги юқорида санаб ўтилган қишлоқ-мавзеларда аралаш ҳолда тарқалган⁹.

- Момо Алиги - улар кўпсонли бўлиб, 5 шохни ташкил этади;
- Буччаги - номи ҳайвонлар тўғрисидаги афсона билан боғлиқ бўлиб, у ҳам 5 шохни ташкил этади;
- Шоди Хўжаги - камсонли бўлиб, 5 шохни ташкил этади.

мавзеларда аралаш ҳолда тарқалган¹⁰.

- Момо Алиги - улар кўпсонли бўлиб, 5 шохни ташкил этади;
- Буччаги - номи ҳайвонлар тўғрисидаги афсона билан боғлиқ бўлиб, у ҳам 5 шохни ташкил этади;
- Шоди Хўжаги - камсонли бўлиб, 5 шохни ташкил этади.

-

---

⁹Бу маълумотлар Дарбандлик 85 ёшли Ҳайдар Авлиёзода ўғлидан 1996 йилда тадқиқотчи А. Қаюмов томонидан ёзиб олинган.

¹⁰Бу маълумотлар Дарбандлик 85 ёшли Ҳайдар Авлиёзода ўғлидан 1996 йилда тадқиқотчи А. Қаюмов томонидан ёзиб олинган.

Дарбандликларнинг оила-шажаралари				
МОМААЛИГИ		БУЧАГИ		ШОДАХЎЖАГИ
Момоалаги уруғининг бўлинмалари				
Мирзоқосим и	Малики	Раҳдори (Бобааваз)	Шейхони	Бешкал
Қосими	Воҳиди	Жумаёзи	Вазири	Отари
Мирзои	Мансури	Бароти	Ўрини	Султонёри
Пирати	Кулмаси	Абдурахими		Қалложи
	Ҳожимоҳиги			Боқиги
Дарбандликларнинг оила-шажаралари				
МОМААЛИГИ		БУЧАГИ		ШОДАХЎЖАГИ
Момоалаги уруғининг бўлинмалари				
Мирзоқосим и	Малики	Раҳдори (Бобааваз)	Шейхони	Бешкал
Қосими	Воҳиди	Жумаёзи	Вазири	Отари
Мирзои	Мансури	Бароти	Ўрини	Султонёри
Пирати	Кулмаси	Абдурахими		Қалложи
	Ҳожимоҳиги			Боқиги
Бучаги уруғининг бўлинмалари				
Мирсангини	Харсангани	Мусофири	Саъати	Ҳукаки
Олими	Ражаби	Қозибароти	Қаландари	Қайнари
Бобагадои	Муллониёзи	Мираки	Беккелдиги	Тўфони
Камоли	Ғузори	Мирҳайлоги	Абдуги	Валити
Миролими	Лабгази	Дўнгбои		
Мулло мўмини		Нарсулоги		
Шодахўжаги уруғининг бўлинмалари				
Санги Сафед	Қурбонбой	Таги кўҳи	Жавпая	Хўчордара
Ёрмаҳмати	Салими	Абдукарими	Алиги	Дўсмаҳмати
Сиёсати	Қайими	Ҳисини	Калиҳо	Шокири

Ҳайитбой				

- Бу оила-қариндош гуруҳлари қадимдан бир-бири билан никоҳ муносабатларида бўлганлар. Шунингдек, Сайроб, Панжоб, Бойсун тожиклари билан ҳам маълум даражада никоҳ муносабатларида бўлиб келганлар. Уларнинг шехони уруғи Панжобда ҳам бўлиб, улар ўзларини Афғонистондан келган деб ҳисоблайдилар.
- Дарбандликларнинг хўжалигида чорвачилик, деҳқончилик, боғдорчилик, ёғоч ва тошларга ишлов бериш, ўймакорлик, гилам тўқиш ва бошқа хунармандчилик машғулолари етакчи ўринда турган. Дарбанд аёллари кўпроқ уйда турли касблар билан банд бўлишса, эркаклар эса тижорат, кураш турлари ва кўпқари билан шуғулланиб, ушбу соҳаларда машҳур ном ва шуҳратга эга бўлишган. Ўша пайтда халқнинг диний эътиқоди оташпарастлик бўлган.
- Дарбандликларнинг кундалик турмушида ўтмиш даврнинг кўплаб урф-одатлари сақланиб қолган. Масалан, мазкур қишлоқ аҳолиси ҳозир ҳам эшиқларига қулф солмайди, ҳовли эшиқлари очик туради, хул мевалар, тухум, сут ва қатиқ бепул берилади. Бир неча йил олдин гўштни ҳам кўшнилар бир-бирларига бепул беришган. Ҳозиргача бу қишлоқда бозор мавжуд бўлмаган. Иморат қуришга Дарбанд халқи алоҳида эътибор беришади. Ёғоч ўймакорлиги билан безатилган баланд уйлардаги айвонлар ва кўркам хоналар, тошдан қурилган ўзига хос пойдеворлари ҳозир ҳам бошқа жойларда учрамайди. Уйнинг ички хоналари дарбандлик аёллар томонидан тайёрланган гилам, кигиз, сўзана ва бошқа матоларда солинган турли нақшлар билан безатилган. Дарбанд халқининг меҳмондўстлиги таҳсинга сазовордир.
- Зардуштийлик ва оташпарастлик излари акс этган урф-одатлар ҳозиргача сақланиб қолган. Уйларда айрим маросимлар учун чироқ ёқиш, беморлар боши атрофида оловни айлантириш, келинни дарвозанинг икки томонида ёқилган олов ўртасидан ўтказиш шулар жумласидандир.
- Ислом дини таълимотига мувофиқ, дафн маросими учун қабрларнинг бошига аёлларнинг бориши ман этилган. Бироқ саксонинчи йилларнинг охиригача дарбандлик аёллар сочларини эркин ташлаган ҳолда баланд овозда йиғи-сиғи қилиб, вафот этган азизларининг дафн маросимларига боришарди. Агар

вафот этган қариндошлари ёш бўлса, кийимларини кўк рангга бўяб, икки йилгача аёллар азадорлик қилишарди¹¹.

- Дарбандда сақланиб қолган бу каби оила-уруғ шажаралари турли генеалогик (Момо Алиги, Бучаги, Шоди Хўжаги) ва провард натижада худудий (дарбанди, бойсуни, тоғлик) этник (чиғатой, тожик) ўзликларни узок тарихий даврлар мобайнида сақланиб қолиши омили бўлган.

---

¹¹ Дала материаллари. Бойсун тумани. Дарбанд қишлоғи. 2023 йил.